

СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

В статті досліджено теоретико-методологічні засади економічної безпеки держави (екосестейт) та розроблена логіко-структурна схема категорії «економічна безпека». Систематизовано перелік складових економічної безпеки та уточнено місце й роль соціальної складової у системі економічної безпеки. На основі системи індикаторів проаналізовано стан соціальної безпеки та визначено загрозовий характер деформацій у соціальній сфері України. Обґрунтовано важливість запровадження моніторингу соціальних індикаторів, які впливають на стан економічної безпеки.

В статье исследованы теоретико-методологические основы экономической безопасности государства (экоестейт) и разработана логико-структурная схема категории «экономическая безопасность». Систематизирован перечень составляющих экономической безопасности и уточнено место и роль социальной составляющей в системе экономической безопасности. На основе системы индикаторов проанализировано состояние социальной безопасности и определен угрожающий характер деформаций в социальной сфере Украины. Обоснована важность внедрения мониторинга социальных индикаторов, которые влияют на состояние экономической безопасности.

In this article the theoretical and methodological foundations of economic security (ecosestate) is researched and a logic-block diagram of the category of «economic security» is developed. The list of components of economic security is refined and the place and the role of the social component in the system of economic security is defined. On basis of the system of indicators the state of social security is analyzed and characterized by threat deformities in the social sphere of Ukraine. Grounded the importance of implementation the monitoring of social indicators that is exposed the state's economic security.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації бізнесу надзвичайно актуалізуються питання національної безпеки в цілому та економічної і соціальної безпеки зокрема. Це зумовлено неоднозначним впливом процесів інтеграції і глобалізації на економічний розвиток суспільства. З одного боку, глобалізація сприяє відкритості та взаємозалежності національних економік, розвитку глобального ринку, що приносить істотні та швидкі переваги, здатне забезпечити значні прибутки. А з іншого боку, глобалізація несе деякі загрози політичного і економічного характеру, оскільки створює можливість руйнування національних меж та навіть стійких економічних систем. Тому гостро постає проблема самозбереження суверенних держав, їх економічного та соціального розвитку. Це зумовлює виняткову увагу до проблеми економічної безпеки держави, яка поєднує питання стійкості і стабільності національної економіки, її здатності до саморозвитку і прогресу із соціальними пріоритетами та національними інтересами держави.

Актуальність, складність і багатоплановість проблеми забезпечення певного рівня економічної безпеки вимагає адекватного ставлення до себе з боку вчених і практиків. У передових країнах з даної проблематики на цей час накопичено чималий теоретичний і практичний досвід. В Україні вирішення цієї проблеми, в тому числі й наукове пізнання її суті, перебуває на стадії становлення. Відсутність в українських умовах належного механізму безпеки в економічній та соціальній сфері, настільки ускладнює подолання зовнішніх і внутрішніх загроз, що необхідність здійснення теоретичних та аналітичних досліджень з даної проблеми очевидна.

Аналіз останніх публікацій. У вітчизняній літературі протягом останнього часу приділяється значна увага проблемам економічної безпеки держави. Теоретико-методологічні засади економічної та фінансової безпеки знайшли своє висвітлення в роботах таких вчених, як В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько, В. І. Мунтіян, Г. Ю. Дарнопих, М. М. Єрмошенко, Я. А. Жаліло, О. С. Власюк, О. І. Барановський, О. Є. Користін, Г. А. Пастернак-Таранушенко та інші. В роботах цих авторів сформульовані і обґрунтовані принципи положення, що розкривають поняття і сутність основних категорій безпеки, містяться принципи та підходи до класифікації видів безпеки, характеристика їх взаємозв'язку і співвідпорядкованості, наведено перелік загроз та індикаторів економічної безпеки, пропонуються певні шляхи, форми і методи забезпечення економічної безпеки. Аналізу окремих складових економічної безпеки, зокрема соціальним аспектам, присвячені роботи таких вчених, як О. О. Давидюк, Л. І. Ільчук, О. Ф. Новикова, О. О. Штельмах, Н. С. Палій та інші. Ці роботи містять підходи до формування системи критеріїв та індикаторів оцінки соціально-економічної безпеки, а також напрями подолання соціальних загроз на макро-, мезо- і мікрорівні.

В цілому, слід зазначити, що проблеми, які стосуються економічної безпеки, відрізняються різноманітністю і відображають складність і неоднозначність їх дослідження, оскільки в цій сфері спостерігається накладання теоретичних проблем на низку практичних ускладнень. Останнім часом фокус уваги у науковій літературі зміщується із суто прикладних досліджень проблем економічної безпеки до теоретичних та методологічних узагальнень.

Незважаючи на численність наукових праць із зазначеної проблематики, залишається низка проблемних і дискусійних питань в сфері теоретико-методологічних засад вивчення питань економічної безпеки, зокрема обґрунтування переліку складових економічної безпеки і визначення їх місця в системі національної безпеки. У цьому контексті в даній статті уточнюється зміст складових економічної безпеки та аналізується стан соціальної безпеки як найважливішої складової.

Метою статті є визначення найбільш коректного в сучасних умовах підходу до формування переліку складових економічної безпеки, а також аналіз соціальних індикаторів України за останні роки.

Виклад основного матеріалу. На початку 90-х рр. ХХ ст. в пострадянських країнах розпочалися дослідження у специфічній галузі економічної науки, що має назву «екосестейт». Ecosestate (economic security of state) — це наука яка займається вивченням теоретико-методологічних засад забезпечення економічної безпеки держави. Дослідження розвивалися на стику політологічної, економічної, соціологічної й юридичної наук.

Вибух інтересу з боку науковців, політичних та суспільних діячів до проблеми економічної безпеки сприяв досягненню певних успіхів у теоретичному й практичному плані, а саме: поняття економічної безпеки увійшло до нормативної лексики законодавчих документів і стало повноправним об'єктом дослідження економічної науки. За порівняно короткий проміжок часу започатковано нормативно-правову базу [1–3], напрацьовано специфічний категоріальний апарат («національні економічні інтереси», «загроза», «індикатор безпеки» тощо), сформовано відповідний йому інструментарій аналізу індикаторів стану економічної безпеки з визначенням їхніх оптимальних, порогових та граничних значень, а також розроблено методичку розрахунку інтегральної оцінки рівня економічної безпеки України в цілому по економіці та за окремими сферами діяльності [9].

Проте в науці екосестейт, як у будь-якій молодій галузі науки, так ще й не склався єдиний теоретичний підхід до дослідження питань, пов'язаних з поняттям «економічна безпека», зокрема вчені ще не дійшли згоди щодо засадничих категорій цієї науки, у тому числі її ключового поняття «економічна безпека». У загальному розумінні «безпека» означає відсутність небезпеки та загроз. Поняття «економічна безпека» виводиться вченими з поняття «національна безпека».

Національна безпека — широке поняття, що об'єднує різні аспекти терміна «безпека»: військовий, політичний, економічний, соціальний, демографічний, екологічний та інші. Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

В системі національної безпеки економічна безпека виконує чітко визначені функції, несе на собі суттєве функціональне навантаження. Її сутність полягає у тому, що вона є матеріальною основою національної суверенності, що визначає реальні можливості в

забезпеченні інших видів безпеки. Тобто економічна безпека — це підґрунтя для функціонування всіх інших її елементів, що входять у цю систему (військової, технічної, продовольчої, екологічної) [6, с. 17].

Економічна безпека — це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави [9]. Отже, змістовним ядром поняття «економічна безпека» є зіставлення «національні економічні інтереси — загрози» (рис. 1).

Рис. 1. Логіко-структурна схема категорії «економічна безпека»

Становлення системи економічної безпеки в Україні посилює увагу до всіх її складових. Згідно з Методикою розрахунку рівня економічної безпеки України складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека. У свою чергу, фінансова безпека містить такі складові: бюджетна, валютна, грошово-кредитна, боргова, безпека страхового ринку та безпека фондового ринку. Отже, система економічної безпеки охоплює як реальний сектор, так фінансовий (рис. 2).

Враховуючи сучасні тенденції соціально-економічного розвитку суспільства, на наш погляд, до складу економічної безпеки доцільно було б включити такі складові, як податкова інформаційна та екологічна безпека. Це зумовлено наступними обставинами.

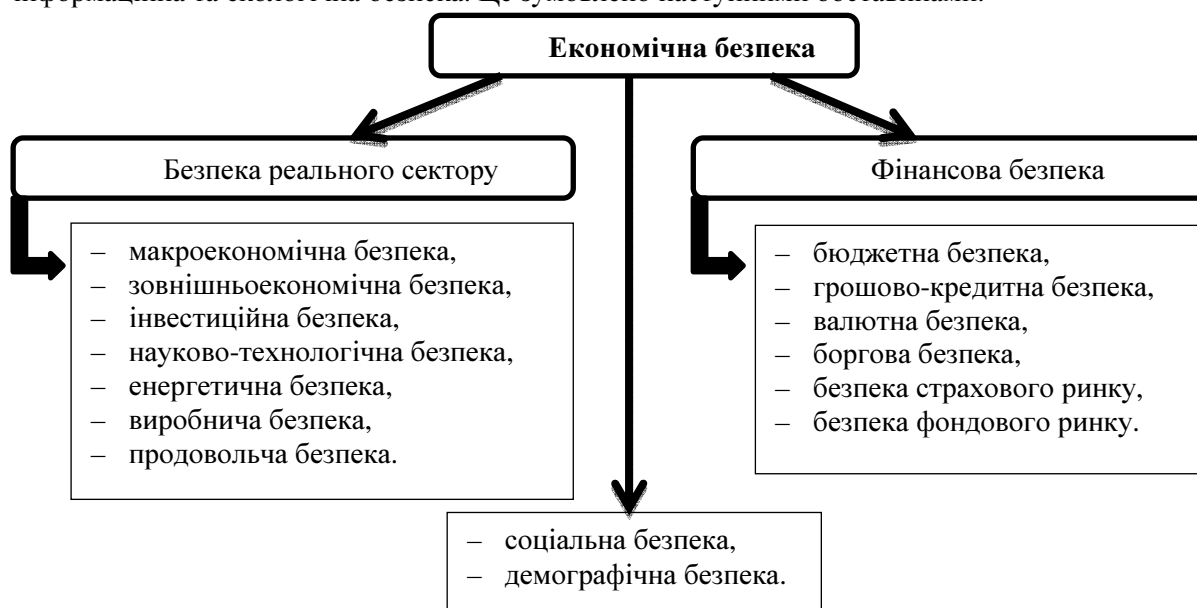

Рис. 2. Складові економічної безпеки

По-перше, серед фінансових складових системи економічної безпеки (бюджетна, банківська, валютна, боргова безпека тощо) важливою ланкою є також податкова безпека, оскільки податки є головним джерелом фінансових ресурсів, що централізовані державою для забезпечення життєдіяльності суспільства. Отже, податкова безпека — це такий стан податкової системи, який забезпечує спроможність захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам. Загалом значення податкової складової в сучасних умовах настільки велике, що можливість реалізації податкового потенціалу країни без урахування взаємозв'язку з економічною безпекою здатне призвести до втрати послідовності та ефективності податкової стратегії.

По-друге, інформація в сучасному світі стала чинником, який може дезорганізувати державне управління, фінансову систему, роботу бізнесових структур, призвести до значних технологічних аварій, військових конфліктів тощо. І чим вищий рівень інформатизації суспільства, тим потрібнішою стає надійна інформаційна безпека. Інформаційна безпека — це захищеність інформаційних систем і інформаційних ресурсів від зовнішніх та внутрішніх загроз, що ускладнюють ефективне використання інформації суспільством, державою, окремими індивідуумами [6, с. 128]. Інформаційна безпека тісно пов'язана з функціонуванням інформаційного ринку, найбільш розгалуженою частиною якого виступає економічна інформація, що, у свою чергу, безпосередньо пов'язана з проблемою забезпечення економічної безпеки країни загалом, різних суб'єктів господарювання, особистості.

По-третє, проблема забезпечення безпеки людини та довкілля є складною соціально-економічною проблемою, що впливає на життя країни як вирішальний фактор або як складова національного добробуту й потенційних можливостей держави. Успішне розв'язання цієї проблеми визначається характером взаємодії соціально-економічних, екологічних і демографічних чинників. Отже, економічна безпека неможлива без урахування екологічного фактору. Екологічна безпека — це такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини.

Таким чином, формування системи економічної безпеки з урахуванням податкової інформаційної та екологічної складових сприятиме забезпеченню цілісного захисту національних економічних інтересів та погоджуватись із економічною політикою держави.

Головним пріоритетом державної економічної політики традиційно виступає досягнення певного рівня економічного розвитку суспільства. Зважаючи на те, що запорукою зміцнення економічного потенціалу України, підтримання відповідного рівня її економічної безпеки є активізація зусиль щодо посилення соціальних гарантій, захисту прав громадян, вкладення в людину, фізичне та моральне здоров'я нації, то виняткового значення набуває саме соціальна безпека.

Слід зазначити, що впровадження ринкових відносин в Україні розпочалося без розробки стратегії державного регулювання соціальних процесів, що вкрай негативно позначилося на забезпеченні економічної безпеки [15, с. 74]. В свою чергу затяжна економічна криза породила чимало соціальних проблем в українському суспільстві, які створюють перешкоди економічним реформам і соціальному прогресу. Підвищена увага до соціальних питань також зумовлена інтеграцією України у міжнародний фінансовий простір. В цих умовах основною рушійною силою позитивних перетворень в Україні, як у більшості європейських країн, має стати реалізація моделі соціальної ринкової економіки, заснованої на поєднанні вільної конкуренції з соціальною справедливістю. Конституційне закріплення необхідності побудови соціально спрямованої економіки вимагає від держави забезпечення належного рівня соціальної безпеки, тобто такого стану суспільного розвитку, при якому держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. Отже, проблема соціальної безпеки України має кардинальне значення не лише в рамках сфери економічної безпеки, а й контексті загального рівня розвитку країни.

Виділення соціальної безпеки в самостійну проблему йде паралельно з історичним поділом економічної та соціальної сфери, виділенням економіки в самостійну галузь людської діяльності, в якій виробляються матеріальні блага і послуги. Якщо економічна безпека є підґрунтям, матеріальною основою для задоволення різноманітних потреб особи, сім'ї, суспільства та держави, то рівень соціальної безпеки відбиває результати реалізації економічної

політики держави, відображаючи позитивні чи негативні наслідки реформ в економіці та суспільстві в цілому. Не буде перебільшенням сказати, що в соціальній сфері фокусуються майже всі проблеми економічної безпеки: занепад економіки пов'язаний з падінням трудової моралі та трудової мотивації; економічні кризи мають своїм найбільш небезпечним наслідком соціальний вибух; екологічні катастрофи впливають з нехтування соціумом середовища проживання; від панівної системи ціннісних орієнтацій у суспільстві залежить ставлення до освіти і науки, які визначають майбутнє країни [13, с. 38]. Таким чином, соціальна сфера поєднана прямими і зворотними зв'язками з усіма іншими сферами функціонування суспільства.

Загрозливий характер деформацій у соціальній сфері України вимагає запровадження моніторингу соціальних індикаторів, які впливають на стан економічної безпеки. Це дасть можливість адекватно реагувати на небезпечні соціальні явища та розробляти відповідні заходи щодо їх подолання. Проте на сьогодні в Україні не існує загальноприйнятої системи соціальних індикаторів, отже різні вчені пропонують свій набір показників. До найпоширеніших соціальних індикаторів, як правило, відносять рівень і якість життя, що характеризуються такими показниками, як рівень споживання і його структура, доходи населення, накопичення, забезпеченість житлом, рівень освіти, середня тривалість життя тощо. Зважаючи на значну диференціацію поглядів можна виділити наступні соціальні індикатори:

- обсяг ВВП на душу населення;
- частка заробітної платні у ВВП;
- середньомісячна заробітна платня;
- середньомісячна пенсія;
- диференціація доходів 10 % найбагатших і 10 % найбідніших верств населення;
- частка людей з доходами, меншими за прожитковий мінімум
- сума заборгованості з виплатою заробітної платні та інших соціальних виплат;
- рівень безробіття;
- сума витрат на систему медичної допомоги на душу населення;
- індекс людського розвитку тощо.

Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства праці та соціальної політики України та НАН України пропонує систему індикаторів соціальної безпеки з наступними блоками (рис. 3):

Рис. 3. Система індикаторів соціальної безпеки.

Поняття «рівень життя» та «якість життя» в українському законодавстві не визначені, а у міжнародних документах в основному використовується термін «життєвий рівень». Як

правило, під рівнем життя розуміється рівень доходу людини (сім'ї, домогосподарства) не нижчий прожиткового мінімуму, який визначається для певної соціальної групи населення; під якістю життя розуміється ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, що визначається порівнянням фактичного рівня задоволення потреб із базовим [14].

Далі наведемо деякі найважливіші результати моніторингу соціальних індикаторів України за останні роки [11, 14]. Перш за все, відзначимо позитивні зміни й сприятливі тенденції розвитку соціальної сфери, а також зосередимо увагу на негативних соціальних явищах. Для наочності згрупуємо позитивні й негативні зрушення у соціальній сфері в таблицю (табл. 1).

Таблиця 1

Моніторинг розвитку соціальної сфери України

Позитивні зрушення (у 2010 р. порівняно з 2009 р.)	Негативні зрушення (у 2010 р. порівняно з 2009 р.)
1. Високий рівень Індексу розвитку людства (69-е місце проти 85-го місця у 2009 р.)	1. Зниження Індексу якості життя (73-е місце проти 68-го місця у 2009 р.)
2. Підвищення індексу реальної заробітної плати на 10,5 %	2. Зростання рівня бідності на 0,4 % (за межею бідності знаходяться близько 78 % населення)
3. Зростання реального наявного доходу на 16,2 %	3. Зростання цін на харчування виросли у 2 рази (за 2008-2010 рр.)
4. Зменшення заборгованості із виплати зарплати на 11,3 %	4. Частка пенсійних видатків у ВВП перевищує 15 %
5. Зниження співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення України у 0,1 рази	5. Значна диференціація рівня оплати праці серед найманих працівників різних видів економічної діяльності та регіонів
6. Зменшення рівня безробіття (за методологією МОП) на 0,8 %	6. Збільшення кількості злочинів на 15 %
7. Зменшення коефіцієнту смертності на 0,1 проміле	7. Зменшення коефіцієнту народження на 0,3 проміле

Прокоментуємо наведені значення показників. За даними щорічної доповіді ООН «Реальне багатство народів: шляхи розвитку людини» 167 країн світу розподілені за чотирма категоріями Індексу розвитку людства (ІРЛ): з надзвичайно високим (42 країни), високим (43 країни), середнім (41 країни) та низьким (41 країни) рівнем розвитку ІРЛ. Україна посіла 69 місце (проти 85 — у 2009 р.) у рейтингу країн і потрапила до другої категорії, тобто до країн з високим рівнем розвитку ІРЛ. Сталося це завдяки такому показнику, як доступ до освіти, за яким Україна посіла 17 місце з середньою тривалістю навчання у 11,03 роки. Для порівняння найбільший цей показник у Норвегії — 12,6 років, а найменший у Мозамбіку — 1,2 роки.

Реальна заробітна плата найманих працівників у грудні 2010 року відносно грудня 2009 року склала 110,5 % (у грудні 2009 р. — 99,1 %, у грудні 2008 р. — 97,0 %). Аналіз статистики змін індексів реальної заробітної плати до відповідного місяця минулого року (річний індекс реальної заробітної плати) свідчить про те, що після її падіння у листопаді 2008 р. зупинити цей процес вдалося лише у 2010 році (величина індексу реальної зарплати стала позитивною).

На 1 січня 2011 року заборгованість із виплати заробітної плати становила 1218,1 млн грн., тобто зменшилась на 11,3 %. Аналіз динаміки заборгованості із виплати заробітної плати в Україні за останні роки свідчить про те, що після найбільшого значення у 1998 році відбулось її поступове зниження до серпня 2008 року. Як результат світової фінансово-економічної кризи заборгованість із виплати заробітної плати почала зростати і досягла свого піку у листопаді 2008 року.

За даними Держкомстату України, за III квартал 2010 року порівняно з відповідним періодом попереднього року середньомісячний наявний дохід, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, збільшився на 27,6 %, а реальний наявний дохід, з урахуванням цінового фактору, — на 16,2 %.

Співвідношення загальних доходів 10 % найбільш та найменш забезпеченого населення України за 9 місяців 2010 р. становило 5,4 рази (у 2009 р. — 5,5 рази), у т. ч. серед міського

населення — 5,6 рази (5,8 рази), серед сільського — 4,6 рази (4,5 рази). Мінімальний рівень загальних доходів серед 10 % найбільш забезпеченого населення перевищував максимальний серед 10 % найменш забезпеченого населення, як в цілому по Україні, так і серед міських жителів — у 3,4 рази (відповідно у 3,6 рази), а серед сільських — у 3,2 рази (у 3,3 рази)

За даними Рахункової палати України рівень бідності в Україні за 9 місяців 2010 року виріс на 0,4 % (з 26 % до 26,4 %). Тобто на суму нижче за прожитковий мінімум в Україні живуть 12,5 млн. чоловік. За даними європейської соціологічної служби «Євробарометр», за межею бідності знаходяться близько 78 % населення України та приблизно 17 % жителів Європи.

Доходи населення України суттєво залежать від рівня інфляції в країні. Базовий індекс споживчих цін (індекс інфляції) за 2010 рік становив 109,4 % (за 2009 р. — 115,9 %, за 2008 р. — 125,2 %). При цьому на думку експертів реальна цифра інфляції значно занижена (за деякими припущеннями вона становить 20-25 %).

Витрати населення у III кварталі 2010 року порівняно з попереднього року збільшилися на 18,2 %. Динаміка змін сімейного бюджету за 2008-2010 рр. свідчить про те, що за ці роки ціни на харчування виросли в 2 рази. Причому їх зростання було найвищим саме на ті продукти, які частіше всього виставляються на стіл пересічного українця.

Залишається значною диференціація рівня оплати праці серед найманих працівників різних видів економічної діяльності та регіонів. Привертає увагу те, що найбільші рівні зарплати із року в рік спостерігаються у сфері послуг (фінансових, транспортних, посередницьких тощо), а не в сфері матеріального виробництва.

На 1 січня 2011 року середній розмір пенсійної виплати становить 1151,93 грн. При цьому, мінімальний розмір пенсії для непрацюючих пенсіонерів у грудні 2010 р. складав 734 гривні (близько 73 євро). При цьому частка пенсійних видатків у валовому внутрішньому продукті країни вже перевищує 15 %. Чисельність пенсіонерів усіх категорій на 1 січня 2011 року становила 13738 тис. осіб, що становить майже 30 % загальної чисельності населення.

Оцінку якості життя вже кілька років поспіль проводить організація International Living за дев'ятьма критеріями, які мають визначену питому вагу в остаточному розрахунку індексу якості життя. Індекс якості життя — комплексний показник, що характеризує рівень суспільного розвитку, якого досягла країна. Він розраховується за такими критеріями, як вартість життя, відпочинок і культура, економіка, навколишнє середовище, свобода, здоров'я, інфраструктура, ризик і безпека, клімат (за 100-бальною шкалою). За індексом якості життя у 2009 році Україна набрала 62 бали з можливих 100 і зайняла 68 місце серед 194 країн світу, випередивши інші країни на пострадянському просторі, за винятком прибалтійських республік та Молдови. Але у 2010 році із 60 балами Україна посіла вже 73 місце, спустившись на 5 місць. Аналіз показує, що за 2010 рік поліпшився стан справ у відпочинку і культурі (підвищення на 20 балів), у вартості життя (на 18 балів) та охороні здоров'я (на 4 бали). Зниження рейтингу відбулось за рахунок того, що суттєво погіршився стан справ в економіці (рейтинг зменшився на 15 балів), у навколишньому середовищі (-31 бал) та у інфраструктурі (-13 балів).

Негативним залишається стан медицини в Україні. Частка ВВП, яка виділяється на потреби здоров'я повинна бути не менше 5-7 % (в Україні — 3,64 % у 2010 р., 3,4 % у 2009 р., 3,3 % у 2008 р., 3,4 % у 2007 р.). Система охорони здоров'я країни не відповідає вимогам ВООЗ та не забезпечує конституційні права пересічного українця щодо рівного доступу до якісного, безоплатного медичного обслуговування. Поліпшення становища у цій галузі очікувалось як результат медичних реформ та введення загальнообов'язкового державного медичного страхування. Але ні медичне соціальне страхування, ні медичні реформи так і не запроваджені.

Висновки. Проведений аналіз соціального стану українського суспільства свідчить про те, що основні соціальні загрози — бідність, майнова та фінансова диференціація населення, звуження доступу до медицини, освіти і культури — досягли небезпечних масштабів, які становлять реальну загрозу економічній та навіть національній безпеці держави. Незважаючи на наявні позитивні зміни, що відбулися впродовж останніх років, існують дуже серйозні проблеми соціально-економічного характеру, як перешкоджають стабільному розвитку країни. Отже, соціальні деформації унеможливають не тільки розбудову в Україні соціально орієнтованої ринкової економіки, а й взагалі утвердження ефективної економіки і досягнення

економічної стабілізації. У зв'язку з цим, назріла негайна потреба у розробці й запровадженні, по-перше, постійного моніторингу індикаторів економічної безпеки, по-друге, виробленні адекватних і своєчасних заходів, спроможних забезпечити належний рівень економічної безпеки в цілому та окремих її складових зокрема. Перспективними напрямками досліджень можна вважати науково-практичну розробку системи критеріїв й індикаторів, які дадуть можливість визначити як поточний стан соціально-економічної безпеки, так й прогнозувати його перспективу.

Література:

1. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
2. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 №183/98-ВР. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 №964-IV. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
4. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк — К. : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2008. — С. 48.
5. Давидюк О. О. Соціальна безпека: проблеми теоретичного аналізу та побудови системи показників / О. О. Давидюк. — К. : Абрис, 2002. — 158 с.
6. Економічна безпека / Користін О. Є., Барановський О. І., Герасименко Л. В., Доля Л. М., Калюк О. М. та ін. : навч. посібник. — К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність»; Алерта; КНТ; Центр учбової літератури — 2010. — 368 с.
7. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 309 с.
8. Жаліло Я. А. До формування категоріального апарату науки про економічну безпеку / Я. А. Жаліло // Стратегічна панорама. — 2004. — №3. — С. 97–104.
9. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Міністерства економіки України від 2 березня 2007 р. №60. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.me.gov.ua>.
10. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. — К. : Вид-во КВІЦ, 1999. — 462 с.
11. Офіційний сайт Державної служби статистики України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Статика процесу забезпечення: Підручник для державних службовців, науковців, студентів і аспірантів вищих навчальних закладів економічного профілю / За ред. професора Богдана Кравченка. — К. : «Кондор», 2002. — 302 с.
13. Пирогов Г. Г. Концепция социальной безопасности // Обозреватель. — 2007. — №9. — С. 38–49.
14. Підсумковий моніторинг розвитку соціальної сфери України за 2010 рік. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.cpsr.org.ua>
15. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: монографія / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько — К. : НІСД, 1997. — 144 с.

Надійшла до редколегії 13.02.2012 р.